

УДК

Олена Чала, м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДЕСТРУКТИВНОЇ КОНФЛІКТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

В статті розглядаються психологічні аспекти деструктивної конфліктності та шляхи її подолання. Розкривається значення конструктивного підходу до конфлікту як умови попередження його деструктивного розвитку в умовах педагогічної взаємодії вчителя з школярами.

Ключові слова: деструктивна конфліктність, конструктивна функція конфлікту, саногенне мислення, діалогічна взаємодія.

Сучасне складне становище загальноосвітньої школи України потребує суттєвого покращення рівня особистісної підготовки майбутніх вчителів. Можливість бачити майбутнє покоління більш впевненим, психологічно здоровим, духовно зрілим, залежить, передусім, від тієї атмосфери, яку воно вбирає у школі. Вчитель постає носієм духовних і моральних орієнтирів, проте не завжди йому вдається долати складні педагогічні й особисті ситуації, від чого страждають, в першу чергу, він сам і його учні, а також його професія й освіта в цілому. Тому важливо формувати готовність майбутнього педагога до подолання труднощів, які він може зустріти у школі. Нездатність подолання кризових ситуацій веде до деструктивної конфліктності, тоді як наявність відповідних знань і вмінь дозволяє майбутньому педагогу підготуватись до зустрічі з конфліктною ситуацією і вийти з неї переможцем. Таким чином, вирішення даної проблеми багато в чому залежить від якості педагогічної взаємодії в системі підготовки майбутніх педагогів.

Постановка проблеми. Як відомо, конфлікт є невід'ємною складовою різнобічної системи людських відносин. Незвичайна загостреність психологічних станів особистостей у конфліктних ситуаціях, відкрите зіткнення позицій, принципів зміни діяльності й настанов особистості – всі ці та інші психологічні складові конфлікту вже досить довгий час привертають увагу дослідників. Сьогодні у вітчизняній соціальній психології актуального значення набувають дослідження різноманітних конфліктів за авторством О. Анцупова, А. Бандурки, Ф. Бородкіна, І.Ващенко, Н. Грішиної, О. Донченко, Н. Коряка, Г. Ложкіна, Л. Петровської, Н.Пов'якель, О. Шипілова. Різні галузі психологічної науки останнім часом викликають велике зацікавлення в проблематиці конфліктів, особливо це стосується психології управління, юридичної психології, військової психології. Здебільшого досліджуються особливості перебігу, причини виникнення, способи попередження та ліквідації конфліктів тощо.

Разом з тим, на нашу думку, вартими уваги мають бути також засоби подолання деструктивної конфліктності та її наслідків. Адже саме вони є найбільш ефективними у подоланні руйнівних тенденцій будь-якої педагогічної взаємодії, яка в свою чергу неможлива без відповідного поінформування про сутність і наслідки феномену деструктивної конфліктності.

Метою статті є з'ясування психологічних причин деструктивної конфліктності та окреслення шляхів її попередження й подолання.

Теоретичний аналіз проблеми. Для наукової характеристики психолого-педагогічних конфліктів важливе значення мають розробки Е. Стоунсом проблем психопедагогіки, Ф. Стовером – тренінгового методу конфліктологічного навчання.

У вітчизняній конфліктології дослідженню означеної проблеми присвятили свої праці В. Андреев, Ф. Бородкін, Є. Головаха, О. Донченко, А. Ішмуратов, Л. Карамушка, Н. Коломінський, Н. Коряк, Г. Ложкін, Н. Пов'якель, В. Семиченко, Т. Титаренко, Н. Чепелева та інші дослідники.

В основі деструктивної конфліктності лежить феномен конфлікту як такого. Під поняттям конфлікту прийнято розуміти зіткнення протилежних поглядів, інтересів і дій окремих людей та груп [4, 126]. На психологічному рівні суперечність проявляється в негативних переживаннях учасників стосовно ситуації, опонентів і самих себе. В конфлікт переростає не будь-яка суперечність, а, як правило, така, в якій представлені найсуттєвіші потреби, прагнення, інтереси, цілі людей, соціальний статус особистості, її престиж. Якщо конфлікт своєчасно не вирішується, то набуває деструктивного характеру, що може призвести до неврозів, хворобливих станів, стійкого розладу стосунків між індивідами, які взаємодіють. Тобто конфлікт має високу психологічну ціну — розмаїття негативних емоцій, стресів, розчарувань, втрат, провин.

Функціональний аспект конфлікту зумовлений потребою змін у людських стосунках. Щодо сутності цих стосунків конфлікт є протиборством, зіткненням протилежних тенденцій, оцінок, принципів, еталонів поведінки щодо предмета конфлікту. З боку цілей конфлікт відбиває прагнення затвердити принцип, вчинок, ідею, самоствердитися. З точки зору стану міжособистісних стосунків конфлікт є деструкцією цих стосунків на емоційному, пізнавальному та поведінковому рівнях. Виходячи з оцінки результатів конфлікту, його можна вважати дезінтегруючою силою людських стосунків, а його ліквідацію – інтегруючою. З інструментальної точки зору конфлікт виступає як засіб самоствердження, подолання негативних тенденцій. Процесуальний бік конфлікту є ситуацією пошуку виходу, засобів стабілізації стосунків [2, 324].

У психології розглядаються конструктивні і деструктивні функції конфліктів. До конструктивних функцій відносять часткове або повне усунення протиріч, глибоку оцінку індивідуально-психологічних особливостей учасників взаємодії, послаблення психічної напруженості внаслідок успішного розв'язання конфлікту, що розглядається як джерело розвитку особистості та міжособистісних взаємостосунків. За умови конструктивного вирішення він надає можливість учасникам здійснити життєвий задум, розширити способи взаємодії з оточуючими людьми. Важливим є набуття особистістю соціального досвіду у вирішенні конфліктних ситуацій, який може актуалізуватися і використовуватися як важливий психологічний засіб подолання деструктивності майбутніх конфліктних взаємодій.

Серед деструктивних функцій (наслідків) конфлікту відзначається негативний вплив на психічний стан його учасників, переживання стресових симптомів,

руйнація міжособистісних стосунків, формування негативного образу сторін, що протидіють, затримання поступального розвитку особистості.

При з'ясуванні ролі конфлікту необхідно виходити з конкретної ситуації. Один і той самий конфлікт може бути деструктивним в одному плані та конструктивним в іншому, відігравати негативну роль на одному етапі розвитку й позитивну – на іншому.

Згідно Рудзевич І.Л., конфлікти можуть виконувати наступні конструктивні функції:

- конфлікт сприяє рухові вперед, запобігає застоєві;
- в процесі конфлікту виділяється джерело розбіжності і можливе розв'язання конфлікту;
- в результаті конфлікту формуються нові відносини, коригується взаємодія;
- в конфлікті виплескуються негативні почуття, розряджається напруга, агресія;
- конфлікт – спосіб самоутвердження особистості, необхідна форма поведінки для підтримання статусу;
- внутрішньогруповий конфлікт в науковій діяльності створює необхідний рівень напруги, потрібний для творчої активності;
- міжгрупові конфлікти можуть сприяти зростанню згуртованості і солідарності в групі.

Той-таки вчений визначає наступними ознаки деструктивного конфлікту розширення конфлікту, його ескалація, незалежність конфлікту від причини, що його породжувала, навіть якщо причини конфлікту усунені, то конфлікт продовжується, збільшення затрат і втрат, які несуть учасники конфлікту, зростання агресивних дій учасників.

Відповідно до розуміння сутності деструктивних конфліктів виокремлюються такі їх наслідки:

- непродуктивно конкурентні відносини між людьми;
- відсутність прагнень до співробітництва, позитивних відносин;
- уявлення про протилежну сторону, як про ворога, а про свою позицію – як виключно позитивну;
- згорання будь-якої взаємодії з протилежною стороною;
- переконаність, що перемога в конфлікті важливіша, ніж реальне вирішення проблеми;
- почуття образи, незадоволення, поганий настрій [5, 267].

Як стверджує Ложкін Г.В., вияви деструктивних функцій конфлікту дуже різні. Особистісний конфлікт породжує стан психологічного дискомфорту, що викликає інші негативні наслідки і може призвести до розпаду особистості. На рівні групи конфлікт здатний руйнувати систему комунікацій, взаємозв'язків, послаблювати ціннісно-орієнтаційну єдність групи, знижувати ефективність її функціонування в цілому. Так само деструктивні функції конфлікту виявляють себе й у міжгрупових взаєминах [2, 309].

До деструктивної міжособистісної взаємодії призводять такі форми контактів, які ускладнюють або руйнують стосунки і згубно позначаються на людині чи обох

партнерах. Прикладами такого роду контактів можуть бути маніпулятивне спілкування, агресивна взаємодія, авторитарний стиль спілкування [2, 310]. Навіть мовчання може мати деструктивне забарвлення, особливо тоді, коли воно приховує важливу інформацію або слугує засобом покарання партнера. Чимало особистісних рис характеру людини, таких як схильність до наклепів, упередженість, стереотип мислення, мстивість, цинізм, можуть бути підґрунтям деструктивної взаємодії, котра за таких умов не обов'язково переслідує якісь особистісні вигоди, а керується неусвідомлюваними мотивами самоствердження, суперництва тощо. Агресивність як риса особистості надає взаємодії деструктивного відтінку й може набирати найрізноманітніших форм – від мстивості, ворожості, хамства, заздрощів до образ, сварок, погроз, нищівної критики партнера. Все це тримає співрозмовника в напруженні й активізує в нього різні способи психологічного захисту.

Упередження як установка, що перешкоджає адекватному сприйманню повідомлення чи дії, підсилює деструктивну взаємодію. Зазвичай особистість не усвідомлює чи не бажає усвідомлювати, що вона упереджено ставиться до партнера і розглядає своє ставлення до нього як наслідок об'єктивної оцінки певних фактів або вчинків. Людина, котра перебуває під впливом упередження, може свідомо засуджувати іншу особу, невинувато негативно до неї ставитися. Йдеться про те, що до того, хто не подобається, індивід допускає й застосовує дискримінацію (невинувато негативну поведінку) або в крайніх проявах – расизм (індивідуальна упереджена установка й дискримінаційна поведінка стосовно людей певної раси) чи сексизм (індивідуальна упереджена установка й дискримінаційна поведінка стосовно представників тієї чи іншої статі). Лицемірство, обман, неправда, брехня, егоїзм є особистісними рисами людини, котрі слугують основою деструктивної взаємодії і водночас формами такої взаємодії. Вони зумовлюють поведінку індивіда, спрямовану на отримання особистісної вигоди за рахунок інтересів іншої особи. Доведено, що егоїзм не є нейтрально індивідуальною особистісною властивістю, а має наступальний, агресивний, мстивий і винахідливий характер. Міжособистісні контакти з такими людьми призводять до приниження, страждань, ускладнень у стосунках партнерів, тобто до деструктивності як параметру конфліктної взаємодії.

Суттєвим моментом тут є те, що всі негативні прояви так чи інакше ґрунтуються на особистісних якостях, відношенні та самоставленні. Тому засобом подолання деструктивної конфліктності постає не стільки зовнішнє врегулювання конфлікту, скільки внутрішня, особистісна корекція якостей, установок і відношень.

Вище сказане повною мірою стосується і особистості та діяльності вчителя. Скажімо, Є.В. Юрківський визначає такі індивідуально-психологічні особливості конфліктного вчителя як помітну тенденцію до професійної деформації особистості, завищену рольову самооцінку та побоювання не виправдати її в педагогічній діяльності, намагання будь-що довести свою правоту, що пояснюється передусім консервативним способом мислення, побоювання втратити свій авторитет, надмірну соціальну дистанцію між вчителем та учнями [6, 14].

При аналізі наслідків деструктивного впливу конфліктних вчителів виявлено, що в учнів 8-9-х класів спостерігаються нижчі, порівняно з учнями неконфліктних педагогів рівні інтелекту, слухняності, товариськості та вищі ступені тривожності й дратівливості. А серед показників успішності і поведінки в школі – знижений інтерес до шкільного навчання, нижчі показники поваги до вчителів і симпатій до інших учнів, вищі рівні особистої конфліктності та емоційних переживань у шкільних конфліктах [6, 15].

Вказані особливості конфліктного вчителя є результатом недоліків у професійній підготовці, низького рівня духовної культури, порушенням людяності педагогічних відносин. Усе це обумовлює необхідність дієвих заходів у школах з метою попередження і подолання деструктивної учительської конфліктності, так і необхідну підготовку майбутніх педагогів, озброєних інформаційними й дієвими знаннями про природу деструктивної конфліктності та засоби її подолання.

Одним з таких засобів є формування так званого саногенного мислення – мислення «оздоровчого», психогігієнічного, такого, що включає в себе доброзичливе ставлення до людей, прийняття себе й інших, позитивну Я-концепцію, культивування особистісної гармонії тощо.

Як слушно зазначає М.Й. Боришевський, саме вихід людини за межі власного егоїзму, аморальності у світ духовності є кроком як до внутрішньої гармонії, так і у гармонії у власному оточенні. За словами вченого, облагороджувальний вплив на становлення особистості здійснюють діалогічні настанови, оволодіння якими веде до формування уміння і бажання сприймати іншого, не вносячи у це сприймання спотворень [1, 14].

Найбільш суттєвою умовою зниження деструктивної конфліктності у навчально-виховному процесі і є використання діалогічної взаємодії. Діалог відповідає сучасним принципам гуманізації та демократизації педагогічної освіти і виховання. Основними особливостями діалогічного спілкування в навчально-виховному процесі є сприйняття учасниками один одного як партнерів по взаємодії, відкритість і щирість у спілкуванні, взаємне їх прагнення до співробітництва, педагогічний оптимізм, опора на позитивний особистісний потенціал.

На нашу думку, вирішальне значення для подолання деструктивної конфліктності має здатність хоча б одного учасника взаємодії переводити конфлікт із деструктивного в конструктивний. Проте це досягається виключно особистісними якостями людини, рівнем її психологічної зрілості, досвідом, вміннями, а також її бажанням досягнути згоди і важливістю мети, яку вона перед собою ставить. Щодо суб'єктів шкільної педагогічної взаємодії, то такою особистістю, в першу чергу має бути вчитель.

Конфлікт варто вирішувати, доки він не перейшов до агресивної форми перебігу. Адже конструктивний конфлікт є не лише способом самопізнання та самозмін, а й попередження і подолання деструктивності; останнє можливе також через реалізацію творчого підходу в комунікативній сфері, коли конфлікт розглядається як один із засобів самоствердження і самовипробування особистості, оскільки дозволяє кожному учаснику виробити свої здібності й активно їх використовувати.

Ще однією складовою якісної підготовки майбутніх педагогів щодо попередження деструктивної конфліктності є періодичне проведення спеціальних соціально-психологічних тренінгів.

Тренінги мають забезпечувати досягнення наступних цілей, які є взаємопов'язаними та взаємообумовленими:

- адекватне і зацікавлене сприймання та розуміння самого себе;
- безоцінне, цілісне сприймання іншої особистості, прийняття іншої людини як унікальної і неповторної;
- оволодіння засобами конструктивної міжособистісної взаємодії та продуктивного вирішення конфліктів;

Реалізований у вигляді активного навчання, такий підхід сприяє формуванню психологічних засобів подолання деструктивної конфліктності майбутніх педагогів.

Висновки:

1. Вчитель постає носієм духовних і моральних орієнтирів, проте не завжди йому вдається долати складні педагогічні й особистісні ситуації, від чого страждають, в першу чергу, він сам і його учні, а також його професія й освіта в цілому.
2. Конфлікт зумовлений потребою змін у людських стосунках і може набувати конструктивного та деструктивного характеру.
3. Деструктивна конфліктність характеризується негативним впливом на психічний стан учасників взаємодії, переживанням стресових симптомів, руйнацією міжособистісних стосунків, формування негативного образу сторін, що протидіють, затримання поступального розвитку особистості.
4. Прояви деструктивна конфліктності ґрунтуються на особистісних якостях та самовідношенні людини.
5. Засобами подолання та попередження деструктивної конфліктності постають:
  - § формування саногенного мислення;
  - § проведення соціально-психологічних тренінгів.

Література:

1. Боришевський М.Й. Духовність особистості у процесі соціалізації / М.Й. Боришевський // Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія.- Київ-Ніжин, 2008. – Випуск 6. Частина 1. – С. 12 - 16.
2. Ложкін Г.В., Пов'якель Н.І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика / Г.В. Ложкін, Н.І. Пов'якель. – К.: Професіонал, 2007. – 407 с.
3. Практична психологія в системі вищої освіти: теорія, результати досліджень, технології: [колективна монографія] / За редакцією проф. Н.І. Пов'якель. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 378 с.
4. Психологія особистості: [словник-довідник] / Ред. П.П. Горностай, Т.М.Титаренко. – К.: Рута, 2006. – 320 с.
5. Рудзевич І.Л. Деякі психологічні особливості педагогічних конфліктів // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Інституту

- психології ім. Г.С. Костюка АПН України [ред. Максименка С.Д.] – Т. VI, Вип. 1. – К., 2004. – С. 264 - 271.
6. Юрківський Є.В. Психологічні чинники конфліктності вчителя у педагогічній взаємодії: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / Є.В. Юрківський; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України / — К., 2002. — 19 с.

Елена Чалая

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДЕСТРУКТИВНОЙ КОНФЛИКТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

В статье рассматриваются психологические аспекты деструктивной конфликтности и пути ее преодоления. Раскрывается значение конструктивного подхода к конфликту как условия предупреждения его деструктивного развития в условиях педагогического взаимодействия учителя с школьниками.

Ключевые слова: деструктивная конфликтность, конструктивная функция конфликта, саногенное мышления, диалогическое взаимодействие.